

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 1 (P1)

EXEMPLAR 2014

TIMARAKA: 70

NKARHI: tiawara ti2

Papila leri ri na 11 wa tipheji.

SWILERISO NA PHEJI RA VUXOKOXOKO

1. Papila leri ri avanyisiwile hi SWIYENGE SWINHARHU:

XIYENGE XA A: Xikambelantwisisiso	(30 wa timaraka)
XIYENGE XA B: Nkomiso/Nkatsakanyo	(10 wa timaraka)
XIYENGE XA C: Ntivoririmi na matirhiselo ya ririmi	(30 wa timaraka)

2. Hlamula swivutiso HINKWASWO.

3. Sungula xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA eka pheji YINTSHWA.

4. Nkhwatihata emakumu ka xiyenge XIN'WANA na XIN'WANA.

5. Nombora tinhlamulo ta wena ku ya hilaha xivutiso xi nomboriweke hakona.

6. Tlula ntila endzhaku ka nhlamulo yin'wana na yin'wana.

7. Tsala swi saseka no vonaka.

8. Landzelela milawu leyi faneleke ya mapeletelo na mavumbelo ya swivulwa.

9. Ndzinganyeto wa maavelo ya nkarhi:

XIYENGE XA A: Timinete ta 50
XIYENGE XA B: Timinete ta 30
XIYENGE XA C: Timinete ta 40

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1**

Hlaya XITSHURIWA xa A na xa B kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka swona.

XITSHURIWA XA A

1.	A ku ri nkarhi wa mpimavayeni loko vhene ya maphorisa yi ta fika yi ku ntswirrr, egedeni ya muti wa Tlhantlhamuti Xikosi. Vavanuna vambirhi va chikile va pfula gede kutani va nghena emutini. Vatadlaya yi lo na vona vavanuna lavayani va tshunela ekusuhi, yo swakudya thya, yi sungula ku mpfhumpfhumpfhumpfheka na ku vukula swi nga heli. A yi va nyika xitsundzuxo xa leswaku va nga ringeti ku tshunelela swakudya swa yona hikuva loko swi nga ri tano yi nga va kavatlula. Kasi Tlhantlhamuti a a lo tiseke, esofeni ra manyunyu, a ri karhi a tidyela mabulu na mutshiveri wa ndzilo, yena Msolwa. Hi ku twa vukulelo ra Vatadlaya, o lo nyaku, esofeni, a ya hloma matlhari. U humile ekamarini ya yena a khomile nhonga ya xilungu na sambhoko. Loko a ku hahlu mahlo, o nqwaa, na vavanuna lavayani vambirhi va ri karhi va hlongola Vatadlaya leswaku yi nga va lumi. Vavanuna va kona a va ambarile tisudu ta ntima leti a ti va fanela onge va lo velekiwa na tona. Loko Tlhantlhamuti a languta vhene, u swi vonile leswaku vavanuna volavo a va ri mafokisi ya Xitichi xa maphorisa xa Khomani. U miyetile mbyana ya yena kutani a va rhurhela ekamareni ro rhurhela vayeni.	5
10
15
2.	Vavanuna lavayani va lo na heta ku xewetana na yena, vo n'wi kombeta phepha ra mpfumelelo wo n'wi khoma, kutani va n'wi boha mavoko hi timpecana, va hetelela hi ku n'wi ngenisa eka khwelamahala. Va tshamile na yena emahlweni hi ku landza nawu wa masiku lawa hileswi le ndzhaku ka vhene a ku pfaleriwile mubohiwakulobye loyi a va hehliwa swin'we na yena, naswona havambirhi a va ha fanele ku ya nyika mafokisi xitatimendhe handle ka nkucetelo wa un'wana. Msolwa, nsati wa Tlhantlhamuti a a twa onge wo lorha eka leswi a swi vona. U tsandzekile na ku vutisa mafokisi leswaku ku nga va ku lo humelela yini. Loko khwelamahala yi ri karhi yi handza ritshuri ehansi, a a ha lo gabaa, nomu. Nhongana leyi a yi n'wi phatsamile enhompfini, yi vuyile yi tshunelela enon'wini lero onge hi yona leyi yi n'wi tsundzuxeke leswaku a wu pfala. Hi nkarhi wolowo ku duma ka vhene a ku nga ha twakali naswintsanana. U tivutisile swivutiso swo hlaya kambe a nga kumangi nhlamulo. Leswi yena a a tiva swona hileswaku nuna wa yena a a ri mbulwa yo chava na ku dlaya risokoti rinene loko ro tshuka ri n'wi lumile voko. A a tiva nuna wa yena a ri munhu wo xiximeka no xixima nawu. Handle ko dyondzisa exikolweni, a a endla na mintirho ya mavoko leyi a yi tsandza vo tala lava a va tirha hi penisele na phepha.	20
25
30
3.	Tlhantlhamuti na yena a a ri karhi a tivutisa swivutiso swo ka swi nga heli. Mbilu yin'wana a yi n'wi byela leswaku mafokisi va hlulekile ku landzelala vuthala bya mhaka, kambe leyin'wana a yi n'wi vikela leswaku ximanga se hi loko xi humile esakeni. A a swi tsundzuka kahle leswaku matirhelo ya yena hi tlhelo ra timali loko a nga si ya eku wiseni a ya nga basangi. Nhlamulo ya	35

swivutiso swa yena u yi kumile loko a chika evheneni exitichini xa maphorisa hikuva u vonile Chuhwisa na yena a ri karhi a chika hi le ndzhaku ka vhene. U lo vhela a swi vona xikan'we leswaku timhaka ti va kherile matluka. A va tirhile swin'we na Chuhwisa nkarhi lowu a ri nhloko ya xikolo xa Pfukani. Chuhwisa a a ri xirho xa Huvo yo Lawula Xikolo laha a a ri mukhomi wa nkwama wa timali ta xikolo. 40

45

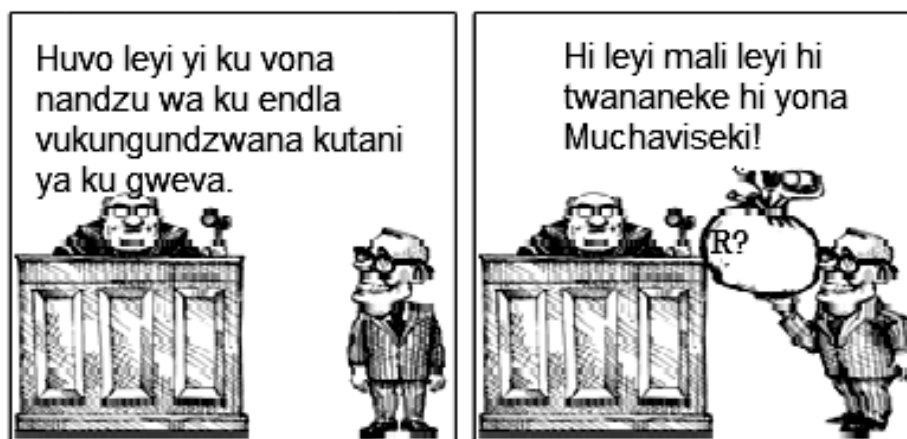
4. Leswi a a ri ri Ravuntlhanu, vahehliwa lavambirhi va bohekile ku etlela exitokisini ku hela lokuya ka vhiki hinkwako. Va etlerile, a va etlelangi. Swibochwa a swi va tlangisangi hikuva a swi tikumerile vanhu lava a swi va xixima. Va bisiwile xikuta va kala va ku Xikovela i hosi. Va wisisiwile loko Tlhantlhamuti a va tshembisile mali yo vonaka leyi a va ta yi nyikiwa hi Musumbhuluko ri nga siku ra ku tengiwa ka nandzu wa vona. Kunene hi siku leri, va yile va ya humelela emahlweni ka Huvo ya Nawu. Kutani un'wana na un'wana wa vona a nyikiwile beyili ya R40 000. Leswi mali a yi ri matutu vana va Ntavasi eka Tlhantlhamuti, nsati wa yena u swi kotile ku humesa mali ya beyili ya vabohiwa lavambirhi. 50

55

5. Nandzu wu tengiwile endzhaku ka mavhiki mambirhi laha Tlhantlhamuti na munghana wakwe va voniweke nandzu wo nyika tikhampani ta maxaka ya vona tithendara to phakela swingolongodzwana swo basisa swikolo leswaku va ta ba mati tingwenya tietlela. Qgweta ra vona yena Munyayi u ringetile hi matimba ku va kutsula, kambe ko fana na kwala. U kotile ntsena ku khorwisa huvo leswaku yi va vevukisela xigwevo xa vona hikwalaho ka mintirho ya vona leyinene etikweni. Huvo yi tekerile xikombelo xa Munyayi enhlokweni. Yi gwevile un'wana na un'wana wa vona ku tshama ekhotsweni malembe ya makumembirhi, kumbe ku humesa ndziho wa R150 000. Lebyi a a byi ri vukungundzwana lebyi mfumo wa hina wa namuntlha wu lwisanaka na byona ku byi herisa exikarhi ka mani na mani laha tikweni. 60

65

XITSHURIWA XA B

[Xifaniso xi huma eka webusayiti ya www.funnytimes.com]

SWIVUTISO: XITSHURIWA XA A

- 1.1 Mafokisi a ya ya lava yini emutini wa Tlhantlhamuti? (1)
- 1.2 Xana Vatadlaya a yi ehleketa leswaku vavanuna lava a va ri eku ngheneni ekaya ka yona va lava ku yi tekela yini? (1)
- 1.3 Xivangelo xa ku khomiwa ka Tlhantlhamuti na Chuwhisa a xi ri xihhi? (2)
- 1.4 Hi ku ya hi xitshuriwa lexi, xana a ku ri nkarhi muni wa siku loko mafokisi ya fika emutini wa Tlhantlhamuti? Hlawula nhlamulo yin'we eka leti landzelaka:
- A Namixo.
- B Loko dyambu ra ha ku pela/ri nga si phuma.
- C Navusiku.
- D Loko dyambu ri ba thavathava. (1)
- 1.5 Tshaha xivulwa lexi kombisaka leswaku Msolwa u hlamarisiwile ngopfu hi ku khomiwa ka nuna wa yena. (1)
- 1.6 Hi swihi leswi Msolwa a a tiva nuna wa yena a ri munhu wo xixima nawu hi swona? (1)
- 1.7 Hlamusela leswi landzelaka hi marito ya wena:
- 1.7.1 A hloma matlhari. (2)
- 1.7.2 Va etlerile, a va etlelangi. (2)
- 1.8 Hi ku twisisa ka wena, nhonga ya xilungu leyi Tlhantlhamuti a a yi khomile loko a huma ekamarini ya yena a yi ri ya njhani? (1)
- 1.9 Hi ku ya hi xitshuriwa lexi, vanhu vo tirha hi penisele na phepha hi lava va njhani? (2)
- 1.10 Tlhantlhamuti u swi lemukile xikan'we-kan'we leswaku mafokisi lama a ma endzerile muti wa yena a ma huma exithicini xa maphorisa xa Khomani. I ncini lexi n'wi lemukiseke leswi ke? (1)
- 1.11 Andlala swivutiso leswi Tlhantlhamuti a nga vaka a tivutisile swona, leswi ku vuriwaka leswaku u kumile tinhlamulo ta swona loko a fikile exithicini xa maphorisa. Nyika swivutiso SWIMBIRHI ntsena. (2)
- 1.12 Nyika nhlamuselo ya leswi landzelaka:
- Voko ra nawu ri lehile. (2)
- 1.13 Hi ku vona ka wena hikokwalaho ka yini Msolwa a humeserile na Chuwhisa mali ya beyili ematshan'weni yo humesela nuna wa yena ntsena ke? (2)
- 1.14 Mutsari wa xitshuriwa lexi u endlile kahle loko a paluxile vutivi bya yena bya swa nawu hi maendlelo ya mafokisi loko va komba Tlhantlhamuti papila ra mpfumelelo wo n'wi khoma va nga si swi endla ke? Seketela nhlamulo ya wena. (2)

- 1.15 Loko nandzu lowu Tlhantlhamuti a tivangeleke wona a wo va wa wena, a wu ta va u xavile qgweta ro ku yimela ke? Seketela nhlamulo ya wena. (1)

XIVUTISO: XITSHURIWA XA B

- 1.16 Mfungho wa 'R?' lowu nga enkwameni wu nga va wu yimela yini? (1)

- 1.17 Hi ku ya hi wena, hi wihi nkoka wa xitshuriwa xa B? (1)

XIVUTISO: XITSHURIWA XA A NA XA B

- 1.18 Kombisa mhaka yin'we leyi Xitshuriwa xa A xi hambanaka hi yona na Xitshuriwa xa B. (2)

- 1.19 Kombisa mhaka yin'we leyi Xitshuriwa xa A xi fanaka hi yona na Xitshuriwa xa B. (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2: KU KOMISA/KATSAKANYA HI MARITO YA WENA**

Hlaya XITSHURIWA XA C lexi nga laha hansi lexi vulavulaka hi vugevenga lebyi nga hungutekiki hikwalaho ka vukungundzwana.

TSUNDZUKA: U languteriwa ku endla leswi landzelaka:

- Komisa/Katsakanya leswi mutsari a swi vulaka mayelana na tinxaka ta vugevenga na leswi vangaka leswaku byi nga hunguteki laha tikweni hi marito ya wena n'wini lama nga hundziki 90.
- U nga onhi mingo wa xitshuriwa.
- Tsala nkomiso/nkatsakanyo wa wena hi ndlela ya xivumbeko xa ndzimana.
- A wu fanelangi ku tsala nhlokomhaka ya nkomiso/nkatsakanyo.
- Tsala ntsengo wa marito lama u ma tirhiseke emakumu ka nkomiso/nkatsakanyo.

XITSHURIWA XA C**VUKUNGUNDZWANA BYI TA HELA RINI?**

Nkarhi na nkarhi loko ku hlayiwa mahungu ya xiyanimoya na ya thelevhixini, hi kuma leswaku tinhlokomhakankulu ti taleriwile hi timhangu ta vugevenga na vukhamba. Lexi xi tsemaka nhlana i ku kuma leswaku vanhu lava va languteriwaka ku va vo sungula ku hlayisa nawu, hi vona vatluri lavankulu va wona. I xihlamariso lexikulu swinene ku kuma leswaku tiko hinkwaro ra Afrika-Dzonga ra makanyeka hi vahlampfa lava nga riki enawini. U nga tivutisa leswaku va hundzisile ku yini emindzilikanini ku ri leswaku hina vaakatiko va Afrika-Dzonga swa hi nonohela swinene ku tsemakanya mindzilikano ya matiko man'wana hambiloko hi ri na mpfumelelo. Vahlampfa volavo u ta kuma leswaku va bile mati tingwenya ti etlela leswaku va ta pfumeleriwa ku hundza. Emakaya na le malokixini vaaki a va dyi byi rhelela hikwalaho ka makhamba lawa ya va tshovelaka tindlu va etlele, va tlhela va chanyela yindlu hinkwayo ku nga sali na xitlakati xinene. A va chavi ku tlakula nuna na nsati emubedweni va famba na maxuka ya vona. Loko ri xa nampundzu, vatekani volavo va to hlamala ku tikuma se va etlerile ehansi. Vukhamba bya swifuwo byona byi andzile lero ku va munhu a fuwa tihomu, tinyimpfu na timbuti, wo ndzi to yini. Vaendli va swona va khomiwa va tlhela va huma handle ko voniwa nandzu hikwalaho ka vukungundzwana. Namuntlha vaakatiko va hela timbilu kutani va teka nawu va wu veka emavokweni ya vona, va dlaya na ku hlasela mani na mani loyi va hlanganaka na yena ni vusiku hambiloko a nga ri eku yiveni.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3**

Xiya xinavetiso lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA D: XINAVETISO**NUHELANI COLGATES**

RIQINGHO: 0728765547

FEKISI: 0869800540

IMEYILI: nuhelanicolgates@gmail.com

Hi xavisa xihlantswameno xa 'Colgate' lexi xi nga na 'herbal' yo hlantswa meno ya basa ya ku paa! Xa hina xihlantswameno xi hlantswa meno handle ko tirhisa xichukucho. Hi xavisela ntsena lava va nga na swa le mandleni na meno lawa ya heleleke hi nhlayo ya wona ntsena. Leyi 'Colgate' **hi yona-yona!**

[Xifaniso lexi xi huma eka webusayiti ya www.pastaColgate]

- 3.1 Xana xihlantswameno lexi navetisiweke laha henhla xi xaviseriwa vanhu va njhani?

Hlawula nhlamulo yin'we leyi nga yona eka leti landzelaka:

- A Vanhu hinkwavo lava tsakelaka xihlantswameno xa 'Colgate'.
- B Vanhu lava nga na swa le mandleni na meno yo ka ya nga helelangi.
- C Vaamukeri hinkwavo va hungu leri.
- D Vanhu lava va nga na mali na meno lawa ya heleleke nhlayo ya wona ntsena.

(1)

- 3.2 Tshaha xivulwa lexi kombisaka kahle leswaku vanavetisi va xinavetiso lexi va na xihlawuhlawu.

(1)

- 3.3 Boxa xikongomelo xa xinavetiso lexi.

(2)

- 3.4 Munavetisi u swi endlisa ku yini ku koka rinoko ra vaamukeri va mahungu? Nyika ndlela YIN'WE.

(2)

3.5 Hi kwihi ku hambana eka matirhiselo ya rifuwi '**xa hina**' eka swivulwa leswi landzelaka:

(a) **Xa hina** xihlantswameno xi hlantswa meno handle ko tirhisa xichukucho.

(b) Xihlantswameno **xa hina** xi hlantswa meno handle ko tirhisa xichukucho. (2)

3.6 Marito lama nge: 'Hi xavisela ntsena lava va nga na swa le mandleni', ya tisa miehleketo yihi mayelana na nxavo wa xihlantswameno lexi? (1)

3.7 Hi ku vona ka wena, xikongomelo xa xinavetisi lexi i ku dyondzisa kumbe ku khovolela vayingiseri va xona ke? (1)

[10]

XIVUTISO XA 4

Xiya khathuni leyi landzelaka hi vukheta kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka yona.

XITSHURIWA XA E

4.1 Boxa ndhawu leyi vanhu lava va nga eka khathuni leyi va nga eka yona. (1)

4.2 Nyika xisati xa rito leri tikisiweke eka xivulwa lexi landzelaka:

Ndzi ehleketa leswaku i nkarhi wo va mi kana timhaka ta ntiyiso na **jaha** wa n'wina. (1)

4.3 Munhu wo khomiwa tanihi tandza hi loyi a khomiweke hi ndlela yihi? (2)

- 4.4 Hi swihi swiyimo swa vanhu lava va nga eka khathuni leyi? (2)
- 4.5 I ncini lexi hlanganiseke vanhu lava eka ndhawu leyi? (2)
- 4.6 Loko muhlayi wa khathuni leyi o va a ri n'wana wa xikolo, xana a nga titwa njhani hi hungu leri ke? (1)
- 4.7 Hi swihi switandzhaku leswi vantshwa lava va talaka ku khomiwa ku fana na tandza hi vatswari va vona va hlanganaka na swona evutomini bya vona ke? (1)
- [10]**

XIVUTISO XA 5

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA F

1 Mbhungaladzi u lumile Mandende ndleve mayelana na leswaku Xiluva a hi n'wana
2 wa yena wa ngati, kambe i wa Makasana. Miehleketo ya Mandende yi lo vhela yi
3 pfuvapfuveka. Mhaka leyi a yi n'wi kakanisa hileswi yena na Makasana a va ri
4 **nhlava na fole**. O twa onge wo lorha hikuva loko a nga ri kona ekaya, a a
5 kombela yena ku **sala** a veka tihlo. Leswi Mbhungaladzi a a nga tilumalumi,
6 Mandende u kale a kholwa mhaka leyi. U naverile ku mila timpapa leswaku a ta
7 haha a ya ekaya a ya **pyaxa thumba** leri eka nsati wa yena. U kumile Makasana
8 na nsati wa yena Javurisa va tshamile esofeni hi ndlela yo soleka swinene, va ri
9 karhi va dya mabulu. Handle ko vula nchumu, u ngenile ekamareni ra yena hi
10 xihatla. Loko a huma kona a a tamerile banga. **Makasana na Javurisa va**
11 **tsandzekile na ku kuma nkarhi wa ku hlamala leswi a swi humelela**. *Mahlo ya*
12 *yena a ya pfura ndzilo u tsandzekile ku ti khoma*. Xikan'wekan'we u khavangerile
13 Makasana na Javurisa va kala va nyikela mimoya ya vona eka Muvumbi. U te loko
14 a huma hi gede a baleka, o ngwaa, na maphorisa, ti namba ti rhosa.

- 5.1 Hlawula nhlamuselo leyi yi nga yona ya xivulavulelo lexi tikisiweke eka xivulwa lexi xi nga laha hansi.
- U naverile ku mila timpapa leswaku a ta haha a ya ekaya a ya **pyaxa thumba** leri eka nsati wa yena.
- A Ku dlaya.
B Ku vula leswi a swi n'wi karhata emoyeni wa yena.
C Ku pfatlanya thumba.
D Ku konanisa. (1)
- 5.2 Nyika ritofularha ra rito leri tikisiweke eka xivulwa lexi landzelaka:
U kumile Makasana na nsati wa yena Javurisa va tshamile esofeni hi ndlela yo **soleka** swinene. (1)
- 5.3 U twisisa yini hi xivulwa lexi landzelaka:
- Makasana na Javurisa va tsandzekile na ku kuma nkarhi wa ku hlamala leswi a swi humelela. (1)

5.4 Tlhela u tsala xivulwa lexi landzelaka u ri karhi u lulamisa swihoxo swa matsalelo na mahikahatelo.

Mahlo ya yena a ya pfurha ndzilo u tsandzekile ku ti khoma. (3)

5.5 Eka ntila wa 8, xana '**ku dya mabulu**' swi vula yini? (2)

5.6 Tirhisa rito '**sala**' eka xivulwa xa wena n'wini ku paluxela ehandle nhlamuselo yo hambana na leyi nga exivulweni lexi nga laha hansi.

A a kombela yena ku **sala** a veka tihlo. (2)
[10]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30
NTSENGO WA TIMARAKA: 70